

П 24

1482/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

і. м. М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ПЕЛЕХАТА ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

**СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА
ВІДДІЄСЛІВНИХ ТА ВІДІМЕННИХ
ЛОКАТИВІВ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 - російська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

НБ НПУ

імені М.П. Драгоманова

100313612

Київ - 1994

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі російської мови Чернівецького
державного університету ім. Ю.Федьковича.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Зверев Андрій Дмитрович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Брицин Віктор Михайлович
кандидат філологічних наук, доцент
Плужнікова Тамара Іванівна

Провідна установа: Київський університет ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться " 27 " травня 1994 р.

на засіданні спеціалізованої вченої ради К 113. 01. 03.

в Українському державному педагогічному університеті

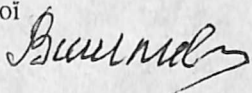
ім. М. П. Драгоманова

(252030, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці університету.

Автореферат розісланий _____ 1994 року

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

 Вишнеvsька Г.П.

Багатозначність як явище мови є виявом системних відносин у лексиці. Семантичні категорії займають в ній важливе місце, тому проблема опису семантичної структури належить до числа найбільш актуальних.

Дана робота присвячена вивченню семантичної структури багатозначних похідних локативів у сучасній російській мові. Ці деривати входять до складу ЛСГ потіпа Іосі і систематизовані у словотвірній категорії V+формант або N/Adj + формант ("надрез", "вход", "столик", "телятник", "голубятник", "графство", "белизна", "высота").

Виділення зазначеної ЛСГ здійснюється на основі загальної семантичної ознаки "простір", яка реалізується у семах "місце", "вмістище", "заклад", "приміщення". Наведені семантичні компоненти у похідних структурах реалізуються у відповідному словотвірному значенні.

Локативи є одним із засобів відображення категорії простору у мові і у цій якості привертають увагу фахівців. Іменники із значенням місця аналізуються у різних аспектах: у порівняльно-історичному плані (О.Потебня, О. Вдовіна, О.Ковальова, В.Максимов та ін.), при порівняльно-зіставному вивченні мов (Е.Волоцька, Ф. Серета, О.Шипова та ін.), при аналізі типів словотвору (В.Дерибас, Н.Громова, Р.Рогожнікова та ін.).

Не менш важливою є проблема аналізу семантичної структури похідного слова, яка вирішується на різному мовному матеріалі (М.Покровський, Г.Винокур, Є.Земська, А.Тихонов, В.Лопатін, І.Улукханов, О.Єрмакова, П.Соболева, Є.Кубрякова, Є.Гінзбург та ін.)

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю вирішення проблеми опису семантичної структури багатозначних похідних іменників-локативів, визначення механізму впливу категоріальних сем "процес", "ознака", "предмет" твірного слова (відповідно дієслова, прикметника, іменника) на значення похідного локативу. Не менш актуаль-

ною є проблема виявлення співвідношення словотвірних (між твірним та похідним словом) та епідигматичних відносин (між ЛСВ у семантичній структурі деривату). У дослідженні використовують метод контрастивно-типологічного аналізу російської та української мов.

Наукова новизна роботи визначається як об'єктом дослідження (похідні локативи вперше розглядаються як ієрархічно впорядковані семантичні структури), так і концепцією розвитку семантичної структури багатозначного похідного: це процес взаємодії семантики слів, що утворюють дериваційну пару, і семантики похідного слова як самодостатньої структури.

Основна мета дослідження - виявити типи семантичної структури похідних багатозначних локативів у залежності від семантики мотивуючого слова.

Алгоритм досягнення поставленої мети передбачає: 1) встановлення і аналіз груп девербативів у залежності від місця категоріально-розрядної семи "дія" в структурі похідних; встановлення і аналіз груп деад'єктивів у залежності від місця категоріально-розрядної семи "властивість" у структурі похідних; вивчення структури відсубтантивних локативів;

2) опис семантики багатозначних похідних локативів як ієрархічно впорядкованих структур;

3) вияв функції семи "місце" у формуванні семантичної структури похідних локативів;

4) систематизацію основних типів метонімічних переносів у структурі лексем;

5) визначення типів відносин між лексико-семантичними варіантами та функцій семантичних компонентів у формуванні цих відносин;

б) типологію закономірностей у формуванні семантики багатозначних локативів в російській та українській мовах.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що її результати є певним внеском у вирішення складного питання полісемії та омонімії, у пошуку методів встановлення ієрархії семантичної структури похідного слова, у розв'язання проблеми взаємодії семантики твірних слів і дериватів.

Практичне значення роботи полягає у тому, що матеріал і висновки дослідження можуть бути використані у педагогічній та лексикографічній практиці: при читанні курсів з лексикології, словотвору російської та української мов, порівняльного мовознавства близькоспоріднених мов, а також при укладанні різного типу словників для тлумачення значень похідних одиниць.

Методологічною базою роботи є філософське вчення про єдність форми та змісту природних явищ. Науковий пошук здійснюється на основі відомих положень про зв'язок мови та мислення, єдності загального та часткового, співвідношення змісту та форми. Загальним методом дослідження є індуктивно-дедуктивний метод, який доповнюється конкретними методами лінгвістичного аналізу: компонентного, описового, трансформаційного, порівняльного та деяких інших.

Матеріал для дослідження отриманий у результаті вибірки похідних багатозначних локативів (близько 1000 лексем) із "Словаря современного русского литературного языка" у 17-ти томах, "Словаря русского языка" у 4-х томах, із словникових матеріалів "Новое в русской лексике", словників "Новые слова и значения", "Словника сучасної української мови" в 11-ти томах.

На захист виносяться такі основні положення:

1. Значення семени у структурі лексеми з просторовою семантикою визначається положенням розрядно-категоріальних сем "дія", "властивість" або "предмет" у структурі похідних (відповідно віддієслівних, відад'єктивних та відсубстантивних локативів).

2. У структурі багатозначних локативів розрядно-категоріальні семи виступають у якості визначуваних, емпіричні семи (індивідуально-лексичні) - у якості визначальних.

3. У семантичній структурі багатозначних похідних локативів узагальнена семантична ознака "простір" реалізується у семах "місце", "вмістилище", "заклад", "особа", "конкретний безособовий предмет", які можуть займати як ядерне, так і периферійне положення.

4. Спільні закономірності у формуванні семантики багатозначних локативів близькоспоріднених мов (російської та української) підтверджують типовість цих процесів, що відкриває можливість прогнозуючої функції мови.

Апробація роботи. Дисертаційна робота обговорювалась на засіданні кафедри російської мови Чернівецького державного університету ім. Юрія Федьковича, на семінарі викладачів кафедри, окремі положення роботи - на міжвузівських (Москва-Ужгород, 1991, Кіровоград, 1993) та міжнародних наукових конференціях (Гродно, 1992, Івано-Франківськ, 1993).

Структура та короткий зміст роботи

Композиція роботи визначається завданнями дослідження і складається із вступу, трьох глав, висновків, списку використаної літератури, додатків. Додатки є словниками похідних багатозначних локативів в російській та українській мовах.

У вступі обґрунтовуються вибір теми дисертації та її актуальність, визначається мета та завдання дослідження, методологічна база, розкривається наукова новизна, теоретична значимість та практична цінність роботи, формулюються положення, що виносяться на захист.

У першій главі "Про семантику багатозначних похідних слів" визначається понятійний та термінологічний апарат дослідження, висловлюється позиція автора щодо проблеми типів деривації і засобів вираження словотвірного значення; семантична структура лексеми розглядається у зв'язку з лексико-семантичним варіюванням слова.

Оскільки дослідження проводилось на стику дериваційного і семантичного рівнів мови, насамперед визначаються такі поняття, як "похідне слово" і "лексико-семантичний варіант слова" у семантичній структурі слова.

Визначення похідного слова, яке дав Г.Винокур, враховує вплив твірного слова на формування семантики похідного, тому що "значение слова с производной основой всегда определимо посредством ссылки на значение соответствующей первичной основы, причем именно такое разъяснение значения производных слов, а не прямое описание соответствующего предмета действительности, составляет собственно лингвистическую задачу в изучении значений слов".* Ця думка розвинута у великій кількості досліджень з теорії словотвору (див. роботи Е.Волоцької, О.Єрмакової, Є.Земської, Н.Крилова, Є.Кубрякової, І.Улуханова та ін.).

* Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1959, С.421.

При формуванні семантичної структури багатозначного похідного слова можливе поєднання різних за ступенем абстракції лексико-

семантичних варіантів (пор. "поріз"-1-дія як предмет; "поріз"-2-"порізане місце", тобто власне предмет).

Автор даного дослідження розділяє думку, згідно з якою за одним словом може бути закріплено декілька взаємопов'язаних самостійних значень. "Семантическое единство слова заключается в определенной связи этих отдельных самостоятельных значений друг с другом и тем же знаком". *

Залежно від комунікативних цілей може змінюватися і знакове значення багатозначних іменників: від сигніфікативно-денотативного типу (абстрагована дія або абстрагована ознака) до денотативно-сигніфікативного типу (конкретна лексика). На дериваційному рівні цей процес відбивається у формуванні різних типів словотвору (синтаксичної і лексичної деривації, які протиставляються за змінністю/незмінністю синтаксичної функції та змінністю/незмінністю лексичного змісту)** у зв'язку з головними ономазіологічними категоріями мови - предметністю, ознаковістю, процесуальністю.

Кожна категорія (предметність, процесуальність, ознаковість) реалізується і знаходить своє відображення в субкатегоріях, тобто відбувається розподіл категорій мови за рівнями абстракції.

* Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка.- М.: Просвещение, 1964.-С.82.

** Курилович Е. Заметки о значении слова /Очерки о лингвистике.- М.: Наука, 1962, С.63.

Якщо у структурі слова виділити умовних три зони: зону частини-номовного значення, категоріально-розрядних сем та зону емпіричних ознак, то найбільш абстраговані онемасіологічні категорії (предметність, процесуальність, ознаковість) становлять перший рівень абстракції.

Другий рівень передбачає актуалізацію у різних частинах мови їх категоріально-розрядних значень та граматичних категорій.

Для іменників частини-номовною семою є "предметність", категоріально-розрядними - "істота", "неістота", "особа", "не-особа", "збірність", а також граматичні - "рід", "число", "відмінок". Локальні іменники відносяться до неістот та не-осіб. У них форми роду, числа, відмінку є граматичними (синтаксичними) категоріями й не залежать в цілому від характеру семантики іменника.

Таким чином, у семантичній структурі віддієслівних іменників відсутня частини-номовна сема дієслова "процесуальність", а в семантичній структурі відад'єктивних іменників відсутня частини-номовна сема прикметника "ознака". У таких структурах можуть функціонувати лише категоріально-розрядні семи ("дія", "властивість"). Локативна сема належить до предметних сем.

Словотвірне значення похідного слова виникає внаслідок взаємодії форманта і мотиватора. У якості форманта регулярно виступають афікси, досить різноманітні за своїми значеннями, тому що беруть участь у різних актах словотвору. Їм даються різні визначення залежно від того, який акт словотвору досліджується.

Необхідно зазначити, що дериваційний афікс не є безумовним показником наявності словотворчого значення, хоча саме виділення такого афікса вже свідчить про наявність похідного слова. Явище безафік-

сальної транспозиції є прямим доказом паралелізму між афіксальними та безафіксними засобами словотвору.

Таким чином, у першій главі викладена точка зору автора про суть похідного слова, визначені три рівні абстрагування в семантичній структурі деривата, встановлена залежність типу деривації від ономаціологічних категорій мови, констатується той факт, що лексико-семантичні варіанти слова можуть бути дериватами різних типів, що відбувається у їх словотвірній структурі.

У другій главі "Семантична структура віддієслівних багатозначних локативів" виділяються два підрозділи залежно від тематичної групи твірних дієслів. У першому підрозділі аналізуються субстантиви, мотивовані дієсловами із значенням фізичної дії, у другому - субстантиви, похідні від дієслів руху та переміщення.

Існує велика кількість семантичних класифікацій дієслів (Ш.Баллі, О.Есперсен, О.Бондарко, Н.Грушко, Г.Сильницький, О.Уфімцева, М.Степанова, М.Янценецька та ін.). Аналіз різних ЛСГ дієслів надає можливість для констатації того факту, що дієслова мовлення; звучання; стану та поведінки; емоцій; зміни ознаки; дієслова виявлення ознаки не утворюють похідних іменників із значенням місця. Таким чином, похідні іменники від цих груп дієслів у даній роботі не розглядаються.

М.Янценецька та О.Уфімцева, говорячи про можливість дієслова як твірної одиниці, вказують на синтагматичний характер прояву його семантики (адже поняття дії розкривається у термінах семантичних відносин суб'єкта та об'єкта). У зв'язку з тим, що похідні іменники реалізують один з компонентів дієслівної семантики ("суб'єкт дії", "об'єкт дії", "місце дії", "засіб дії" та ін.), дієслово, таким чином, може мотивувати не тільки синтаксичний але і лексичний дериват. Останній співвідноситься

з одним із компонентів дієслівної семантики. (Пор. до семантичної структури дієлова "склепати" належить семантичний компонент "місце дії", отже похідний іменник "склепка" засвоює цей компонент у своїй структурі. "Склепка"-1-синтаксичний дериват, "склепка"-2-"место, где склепано что-либо").

Набір таких компонентів є постійним та типовим для кожної з тематичних груп дієслів (фізичної дії, руху та переміщення). В процесі словотвору саме визначені компоненти стають основою похідних іменників.

У роботі аналізуються дві групи локативів: локативи, мотивовані дієсловами фізичної дії, і дієсловами руху та переміщення. Названі дієслова входять до денотативно-сигніфікативної зони, тобто для них власне оптимальне для словотвору співвідношення денотативних та сигніфікативних сем. Дієслова фізичної дії завдяки більшій кількості денотативних сем у своїй структурі мають більше можливостей "бути мотиваторами", ніж дієслова руху та переміщення (в кількісному плані переважають похідні іменники саме від дієслів фізичної дії).

Конкретність твірних дієслів зумовлює складність семантичної структури похідних від них іменників. Абстрактність, навпаки, передбачає компактність та однорідність семантичної структури і самого дієслова, і похідних від них іменників. Дане положення підтверджується й на основі аналізу похідних субстантивів із значенням місця.

Слід зауважити, що семантика віддієслівних дериватів формується, у першу чергу, за рахунок сем твірного дієслова. Таким чином, у семантичній структурі віддієслівних імен завжди зберігається головна для дієслова ономасіологічна категорія "дія", і вона залишає свій слід в семантиці деривата.

Залежно від місця розрядно-категоріальної семи "дія" у структурі похідних іменників виділяємо дві групи. Для першої групи властиве розташування семи "дія" у центрі семантичної структури семеми. На формальному рівні спостерігаємо присутність синтаксичного деривата в структурі лексеми. Для другої групи властиве знаходження семи "дія" на периферії структури семеми, синтаксичний дериват у структурі лексеми відсутній. Пор. "поранение"-1- синтаксичний дериват, "поранение"-2- "раненое место, рана" та "спальня"-1-"комната,предназначенная для сна", "спальня"-2-"комплект мебели, предназначенный для такой комнаты".

Визначення одного з трьох типів відносин між ЛСВ (ланцюжковий, радіальний, змішаний) дозволяє виділити для аналізу похідних ще три підгрупи у кожній з названих вище груп. Такий розподіл дозволяє на структурному рівні дослідити вплив додаткових сем на зв'язок між лексико-семантичними варіантами, а також визначити можливості для реалізації метонімічних переносів, метафоричних переносів та конкретизації локального значення.

Субстантиви, мотивовані дієсловами фізичної дії, засвоюють семи твірного дієслова "об'єкт-результат", менш регулярно - семи "місце дії" та "суб'єкт (неістота) дії". Сема "особа, яка виконує дію" не засвоюється. Таким чином, актуалізуються наступні значення у структурі похідних варіантів: значення об'єкта-результату дії, названої мотивуючим дієсловом ("надкол"-2-"место, где что-либо надколото"); значення місця, призначеного для виконання дії, названої мотивуючим дієсловом ("разрез"-4-"спец. Место, где производится добыча ископаемых открытым способом"); значення суб'єкту (неістота) дії, призначеного для виконання дії, названої мотивуючим дієсловом ("сушилка"-1-"устройство для высушивания чего-либо" або "давальня"-2-"устаткування, прес для выдавли-

вання соку"). У структурах лексем з синтаксичним дериватом також присутнє значення абстрагованої дії, названої мотивуючим дієсловом.

Визначення того чи іншого типу значення залежить від розташування розрядно-категоріальної семи "дія" у структурі похідної лексеми. Пор. семантичну структуру похідних лексем з синтаксичним дериватом ("порез", укр. "поріз") та структуру без синтаксичного деривата ("сушилка", укр. "давильня"). "Порез"-1-синтаксичний дериват, "порез"-2-"порезанное место..." або "поріз"-1-синтаксичний дериват, "поріз"-2-"порізане місце". Спостерігається актуалізація функціонального компонента "результативність", визначається значення об'єкта-результату дії, названої мотивуючим дієсловом, та значення абстрагованої дії, названої мотивуючим дієсловом.

Актуалізація функціонального компонента "призначення", а також виділення значення місця, призначеного для виконання дії, названої мотивуючим дієсловом, властиві для групи субстантивів, до складу яких не входить синтаксичний дериват. "Сушилка"-1-"устройство для высушивания чего-либо, удаления влаги из чего-либо", "сушилка"-2-"помещение, где производится сушка, просушивание чего-либо" або укр. "давильня"-1-"двір або приміщення з відповідним устаткуванням для выдавливания соку...", "давильня"-2-"устаткування, прес для выдавливания соку".

Серед іменників, мотивованих дієсловами фізичної дії, більшість лексем становить група локативів з синтаксичним дериватом у структурі, що дозволяє зробити висновок стосовно здатності таких дієслів регулярніше утворювати похідні із значенням об'єкта-результату дії, ніж похідні із значенням місця, призначеного для виконання дії.

Переважна більшість віддієслівних утворень є безафіксними лексемами з синтаксичним дериватом, похідними від префіксальних дієслів. Префіксальні дієслова утворюють мотиваційний ланцюг, в якому лексикалізація проходить тільки до рівня "те, що..." ("урез"-1-синтаксичний дериват, "урез"-2-"место, поверхность, на которой что-либо урезано").

У структурі субстантивів, мотивованих дієсловами руху та переміщення, виділяються такі значення: місця дії, названої мотивуючим дієсловом ("перелаз"-2-"разг. Ход во двор через плетень, забор и т.п."); засобу дії, названої мотивуючим дієсловом ("перевоз"-3-"то, на чем перевозят через реку"); особи, яка виконує дію, названу мотивуючим дієсловом ("обход"-3-"группа лиц, обходящая с осмотром места, находящиеся в их ведении"). Для структури синтаксичного деривата властиве значення абстрагованої дії ("обход"-1-"действие по первому и третьему значению глагола обходить").

Актуалізація того чи іншого типу значення залежить від розташування розрядно-категоріальної семи "дія" у структурі похідного. Пор. "ночевка" - синтаксичний дериват, "ночевка" - 2 - "место, предназначенное для ночного сна (обычно не у себя дома); або укр. "обхід" - синтаксичний дериват, "обхід"-2-"місце, яким можна обійти...". В структурах даних лексем виділяємо значення абстрагованої дії та значення місця, призначеного для виконання дії, названої мотивуючим дієсловом; а також визначаємо актуалізацію функціонального компонента "призначеність" та засвоєння семи твірного дієслова "місце дії".

У групі лексем, структури яких не містять синтаксичних дериватів, спостерігається виділення значення місця дії, названої мотивуючим дієсловом; засобу дії та значення особи, яка виконує дію, названу мотивуючим дієсловом. Пор. "спальня"-1-"комната, предназначенная для

сна", "спальня"-2-"комплект мебели, призначений для такої кімнати". Укр. "спочивальня" має таку ж саму семантичну структуру. У структурі похідного іменника реалізуються семи твірного дієслова "місце дії" та "засіб дії". Значення особи, яка виконує дію, виділяється в структурі лексеми "обход", укр. "обїзд" ("обход"-3-"група лиц, обходящая с осмотром места, находящиеся в их ведении"). Структура лексеми "обхід" не має семи із значенням особи, яка виконує дію.

У групі лексем, мотивованих дієсловами фізичної дії, спостерігається конкретизація локального значення ("проталина"-1-"место, где стоял снег" і "проталина"-2-"разг. Протаявшее место на замерзшем стекле") та реалізація метонімічних переносів (найбільш поширений Мтн-перенос "місце - предмет", пор. "сушилка"-1-"помещение ..." та "сушилка"-2-"устройство для высушивания ...").

Такі явища спостерігаються тільки у структурах з периферійною розрядно-категоріальною семою. Що стосується похідних, мотивованих дієсловами руху та переміщення, вирізняється невелика кількість прикладів структур, для яких властиві Мтн-перенос та конкретизація локального значення.

Явища конкретизації та переносу значення (метонімічного та метафоричного) спостерігаються при ланцюжковому та змішаному (ланцюг з відносинами включення між семемами) типах відносин між ЛСВ. При радіальному типі відносин виділяємо мотивацію тільки на рівні "дієслово - похідний лексико-семантичний варіант).

У структурах похідних локативів, мотивованих дієсловами фізичної дії, існують такі мотиваційні ланцюжки:

1) дієслово - синтаксичний дериват - лексичний дериват (із значенням об'єкта - результату дії); пор. "смык"-1-синтаксичний дериват, "смык"-2-"место смычки";

2) дієслово - синтаксичний дериват - лексичний дериват (із значенням об'єкта - результату дії) - лексичний дериват (з переносним значенням); пор. "провал"-1-синтаксичний дериват, "провал"-2-"провалившееся место на земной поверхности", "провал"-3-"перен. Полная неудача, неуспех";

3) дієслово - лексичний дериват (із значенням місця дії) - лексичний дериват (із значенням засобу дії); пор. "сушилка"-1-"помещение, где производится сушка...", "сушилка"-2-"устройство для высушивания чего-либо".

У структурах похідних локативів, мотивованих дієсловами руху та переміщення, існують такі мотиваційні ланцюжки:

1) дієслово-синтаксичний дериват - лексичний дериват (із значенням місця дії); пор. "ночевка"-1-"остановка на ночь", "ночевка"-2-"место, предназначенное для сна";

2) дієслово - синтаксичний дериват - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (із значенням предмета); пор. "переправа"-1-синтаксичний дериват, "переправа"-2-"место, где переправляются ...", "переправа"-3-"сооружение или приспособление, при помощи которого переправляются через что-либо";

3) дієслово - синтаксичний дериват - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (із значенням особи, яка виконує дію); пор. "обход"-1-синтаксичний дериват, "обход"-2-"место, по которому можно обойти что-нибудь", "обход"-3-"группа лиц, обходящая с осмотром места, находящиеся в их ведении";

4) дієслово - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (із значенням місця); пор. "прииск" - 1-"место разработки драгоценных ископаемых ...", "прииск"-2-"Горнопромышленное предприятие по добыче таких ископаемых";

5) дієслово - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (із значенням предмету); пор. "спальня"-1-"комната, предназначенная для сна", "комната"-2-"комплект мебели, предназначенный для такой комнаты".

У третій главі "Семантическая структура отыменных многозначных локативов" аналізуються відад'єктивні та відсубстантивні утворення. У зв'язку з тим, що дериваційні відносини між словами однієї частини мови (іменник - іменник) відрізняються від частиномовної транспозиції (пор. прикметник - іменник) відад'єктивні та відсубстантивні локативи розглядаються в окремих підрозділах.

У першому підрозділі третьої глави аналізується семантична структура відад'єктивних багатозначних локативів. У ролі мотиваторів тут виступають якісні та відносні (менш регулярно, пор. граф - графский - графство или лес - лесной - полесье) прикметники. (Словотворчі структури похідних субстантивів, мотивованих відносними прикметниками визначаються за "Русской грамматикой" (1980).

Слід вказати на можливість виділення ЛСГ якісних прикметників, які беруть участь у дериваційному процесі "прикметник - багатозначний локатив". Особливе місце в цьому процесі займають назви властивостей та якостей, які безпосередньо сприймаються органами відчуття, - назви кольорів (красный - краснота) та просторові характеристики (кривой - кривизна).

Словотвірні відносини типу "прикметник-іменник" поділяються на два типи: "ознака - носій ознаки" та "ознака - абстрагована ознака".

Залежно від місця розрядно-категоріальної семи "властивість" мотивуючого прикметника виділяються дві групи похідних лексем. На формальному рівні такі структури різняться за ознакою наявності/відсутності синтаксичного деривата у першій позиції.

Сема "властивість" твірною прикметника не має принципового впливу на формування семантики похідних дериватів. Більшість лексем мають структуру, в якій присутні тільки лексичні деривати. Пор. "светлица"-1-"в старину - светлая парадная комната в доме", "светлица"-2-"светлая чистая комната в доме". Або "світлиця"-1-"чиста, світла, парадна кімната в будинку", "світлиця"-2- кімната в будинку", "світлиця"-3-"невелика кімната у верхній частині будинку".

Для групи лексем з синтаксичним дериватом у першій позиції властиве функціонування у якості опорних сем - "предметність" та "місце". Виділяється значення абстрагованої ознаки та значення носія ознаки, названої мотивуючим прикметником. Пор. "отлогость"-1-"свойство отлогого", "отлогость"-2-"отлогое место, поверхность".

Для групи лексем з відсутнім синтаксичним дериватом у якості опорних виступають семи "місце", "вмістилище", "заклад", "предмет". Відбувається реалізація метонімічного переносу "місце - предмет" та конкретизація локального значення. Виділяємо значення носія ознаки, названої мотивуючим прикметником.

Найбільш поширені мотиваційні ланцюжки у структурах лексем з відносинами включення між ЛСВ (ланцюжковий та змішаний типи семантичних структур):

1) прикметник - синтаксичний дериват - лексичний дериват (із значенням місця); пор. "узкість"-1-"свойство узкого" и "узкість"-2-"узкая часть, узкое место";

2) прикметник - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (із значенням місця); пор. "светлица"-1-"светлая парадная комната в доме...", "светлица"-2-"светлая чистая комната";

3) прикметник - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (зі значенням предмету); пор. "внутренность"-1-"пространство внутри помещения..."; "внутренность"-2-"то, что внутри какого-либо тела, предмета и т.д.";

4) прикметник - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (переносне значення); пор. "святыня"-1-"предмет, место религиозного поклонения", "святыня"-2-"о чем-либо особенно дорогом, глубоком чтимом".

У другому підрозділі третьої глави досліджуються відсубстантивні багатозначні локативи. Обмін опорних сем проходить у зоні категоріальних значень "істота/неістота", "конкретність/неконкретність", "одиничність/збірність". Зіставлення за приналежною ознакою, просторові співзіставлення, тобто різноманітні види протиставлень є засобами формування похідного значення при типі дериваційних відносин "субстантив-субстантив".

Виділяються дві протиставлені одна одній групи відсубстантивних іменників: слова з модифікаційним значенням та слова з мутаційним значенням. Багатозначні локативи модифікаційного типу мотивують похідні із значенням збірності та суб'єктивно-оціночним значенням. Автор вважає за доцільне об'єднати значення схожості та суб'єктивної оцінки в одне, тому що навіть з логічної точки зору практично неможливо роз'єднати

такі категорії. Якщо суб'єкт висловлює особисту думку щодо подібності одного предмета до іншого, то вже маємо присутність двох категорій: схожості та суб'єктивної оцінки (пор. "столбик"-1-"уменьш.-ласк. к столб" та "столбик"-2-"пачка, стопка положенных друг на друга предметов").

У групі лексем з модифікаційним значенням виділяються дві підгрупи локативів стосовно мотивуючих іменників: похідні, мотивовані назвами рослин, та похідні, мотивовані назвами конкретних предметів. Як опорні функціонують семи "місце", "вмістилище", "предмет конкр. неістота". Для групи лексем, мотивованих назвами рослин, властива присутність семи "збірність" (пор. "брусничник"-1-"заросли брусники" та "брусничник"-2-"место, поросшее брусничкой").

Існує один мотиваційний ланцюжок для структур лексем, мотивованих назвами рослин: іменник - лексичний дериват (із значенням збірності) - лексичний дериват (із значенням місця); пор. "малинник"-1-"заросли кусты малины", "малинник"-2-"место, где растет малина".

Для групи лексем, мотивованих назвами конкретних предметів, нові значення виникають на основі асоціацій за схожістю предметів, які порівнюються. Таким чином, більшість лексем мають структуру з радіальним типом відносин між ЛСВ. Пор. "столбик"-1-"уменьш.-ласк. к столб", "столбик"-2-"пачка, стопка положенных друг на друга предметов", "столбик"-3-"масса вещества, заключенная в длинный узкий сосуд и принявшая его форму", "столбик"-4-"то же, что столбец письменный", "столбик"-5-"часть пестика между рыльцем и завязью в цветке".

Проведене дослідження підтверджує положення про те, що конотаційні компоненти належать до семантичної структури слова та

можуть служити основою вторинної номінації (І.Арнольд, О.Загорська, О.Селизерстова, О.Филипов, М.Гураль).

Мотиваційні ланцюжки для структур лексем, мотивованих назвами конкретних предметів:

1) іменник - лексичний дериват (з локальним значенням) - лексичний дериват (з переносним значенням); пор. "конурка"-1-"маленькая конура", "конурка"-2-"жилище человека";

2) іменник - лексичний дериват (з локальним значенням) - лексичний дериват (із значенням кількості); пор. "чашка"-1-"небольшой сосуд..." та "чашка"-2-"о количестве жидкости, которая входит в такой сосуд".

У групі лексем мутаційного типу предметна ознака, покладена в основу твірного іменника, трактується досить широко. Утворення з предметним значенням "носій предметної ознаки" належать до словотвірних категорій назв осіб, тварин, предметів.

Таким чином, автор виділяє три підгрупи похідних локативів: іменники, мотивовані назвами тварин та субстантиви, мотивовані назвами предметів та назвами особи за її посадою. Це структури лексем з розрядними семами "власне місце", "заклад", "особа", "вмістилище".

Для групи лексем з мутаційним типом значення властива проблема відкритості структур. Автор вважає, що радіальний тип відносин, який існує між ЛСВ у структурі таких похідних, дозволяє поєднати такі ЛСВ в одну лексему завдяки об'єднуючому значенню твірного слова. Пор. "курятник"-1-"помещение для кур", "курятник"-2-"клетка, в которой возят кур", "курятник"-3-"торговец курами, домашней птицей", "курятник"-4-"тот, кто поедает, истребляет кур".

У групах лексем, мотивованих назвами тварин, та назвами предметів, в ролі опорних функціонують семи "місце", "приміщення", "вмістище", "особа".

Ланцюжки лексем, мотивованих назвами тварин, представлені дуже малою кількістю структур з відносинами включення між лексико-семантичними варіантами. В основному для лексем з твірною основою "назва тварини" властивий радіальний тип відносин між ЛСВ. Пор. "телятник"-1-"помещение для телят" та "телятник"-2-"работник, ухаживающий за телятами" або укр. "телятник"-1-"хлів для телят" та "телятник"-2-"той, хто доглядає телят".

Мотиваційні ланцюжки для структур лексем, мотивованих назвами предметів:

1) іменник - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (з переносним значенням); пор. "отдушина"-1-"место..." та "отдушина"-2-"выход чувствам";

2) іменник - лексичний дериват (із значенням місця) - лексичний дериват (із значенням місця); пор. "долина"-1-"равнина ... в горной или холмистой местности" та "долина"-2-"низменная местность в горах, по которой протекает река".

Регулярними є структури лексем з паралельним типом відносин між ЛСВ, пор. "сахарница"-1-"посуда для сахара" та "сахарница"-2-"любительница сладкого" або (без семи "особа") - "ледник"-1-"погреб со льдом для хранения продуктов" та "ледник"-2-"шкаф или помещение для хранения продуктов".

У групі лексем, мотивованих назвами особи за її посадою, функціонують ядерні семи "заклад", "приміщення", "особа", "предмет" (переважно у переносному значенні). Слід зауважити, що у структурах лексем, мо-

тивованих відносними прикметниками із значенням особи за її посадою, позицію першого ЛСВ займає значення абстрагованої ознаки (пор. "графство" -1 "звання, титул"). В структурах лексем, мотивованих іменниками із значенням особи за її посадою, таке значення не актуалізується.

Мотиваційні ланцюжки для структур лексем, що походять від особи за посадою:

1) іменник - лексичний дериват (із значенням "закладу") - лексичний дериват (із значенням приміщення); пор. "деканат"-1-"адміністративне управління..." та "деканат"-2-"приміщення для нього";

2) іменник - лексичний дериват (із значенням "закладу") - лексичний дериват (із значенням особи); пор. "секретариат"-1-"отдел учреждения...", "секретариат"-2-"совокупность работников такого учреждения...", "секретариат"-3-"лица, избранные на собраниях, конференции ...".

У Висновках узагальнюються результати дослідження семантичної структури багатозначних похідних локативів.

1. Похідним іменникам-локативам властива більша інформативна насиченість у порівнянні з твірними словами (дієсловами, прикметниками, іменниками) завдяки наявності у структурі деривата семантичних компонентів, які викликають набір асоціацій, пов'язаних з мотивуючою основою.

2. Визначаються три типи відношень між ЛСВ в структурі лексеми - ланцюжковий, радіальний, змішаний. Існують групи похідних багатозначних локативів (деривати, мотивовані назвами тварин), структурам яких властиве виділення радіального типу відношень між семемами. Значний вплив на встановлення того чи іншого типу відношень мають додаткові семи.

3. Дієслова фізичної дії мають більше властивостей бути мотиваторами, ніж дієслова руху. У групі субстантивів, мотивованих дієсловами фізичної дії, виділяються значення абстрагованої дії, названої мотивуючим дієсловом, та значення об'єкта-результату дії, названої мотивуючим дієсловом. В групі субстантивів, мотивованих дієсловами руху та переміщення, виділяються значення абстрагованої дії, названої мотивуючим дієсловом, значення місця, призначеного для виконання дії, та значення суб'єкта, призначеного для виконання дії, названої мотивуючим дієсловом.

4. Залежно від місця категоріально-розрядної семи "дія" у структурі віддієслівних утворень актуалізується функціональний компонент "результативність", "ознака" (сема "дія" займає центральне положення у структурі семемі) або "призначення" (сема "дія" займає периферійне положення у структурі семемі).

5. У ролі мотиваторів відад'єктивних багатозначних локативів функціонують в основному якісні прикметники (із значенням кольору чи простору), менш регулярно зустрічаються відносні прикметники.

6. Категоріально-розрядна сема прикметника "властивість" не має принципового впливу на актуалізацію того чи іншого значення у структурі похідної лексеми. У структурі локативів, мотивованих якісними прикметниками, можуть функціонувати значення "носій ознаки" та значення абстрагованої ознаки. У структурі локативів, мотивованих відносними прикметниками, актуалізується значення "носій ознаки".

7. У відсубстантивних локативів визначаються дві групи: з модифікаційним та мутаційним типом словотвірного значення. У групі похідних модифікаційного типу виділяються утворення, мотивовані назвами рослин та конкретних предметів. Актуалізується значення збірності

("малинник"-1-"заросли, кусты малины"), а на його основі - значення місця, зайнятого чим-небудь ("малинник"-2-"место, где растет малина"). Похідні з мотивуючою основою "конкретний предмет" розвивають суб'єктивно-оціночне значення ("столбик"-1-"уменьш.-ласк. к столб", "столбик"-2-"пачка, стопка положенных друг на друга предметов"). В групі субстантивів з мутаційним типом виділяються три групи похідних в залежності від ЛСГ твірних слів: група похідних, мотивованих назвами тварин ("курятник", "гусятник", "голубятник"), група похідних, мотивованих назвами предметів ("сахарница", "салатник", "угольница"), та група похідних, мотивованих назвами особи за посадою ("дирекция", "деканат", "префектура"). Як бачимо, в усіх групах актуалізується значення "носій предметної ознаки".

8. В структурах похідних (віддієслівних та відіменних) локативів в основному реалізуються метонімічні переноси "місце-предмет", менш регулярно - "заклад - особа", "вмістилище - кількість чого-небудь у ньому". Можлива також конкретизація опорної семи з локальним значенням додатковими семами. Сема "місце" може актуалізувати переносне значення у структурі похідного ЛСВ.

9. В російській та українській мові в ЛСГ похідних (віддієслівних та відіменних) багатозначних локативів в зоні категоріально-розрядних сем функціонують семи "предметність", "дія", "властивість", у зоні розрядних сем - семи "місце", "заклад", "предмет", "особа".

10. При співставленні однокорінних семантем спостерігаються індивідуальні структурні відмінності мов: неспівпадання значень у структурі похідних семем, відмінність у конфігурації семантичної структури (відмінні мотиваційні ланцюжки). Основним доказом на користь відмін-

ностей між близькоспорідненими мовами є приклади лексикалізації похідних ЛСВ, коли семемі однієї мови відповідною є лексема іншої мови.

Основні положення дисертації знайшли відображення у таких публікаціях:

1. Синхронная логическая зависимость между значениями ЛСВ локальных существительных в русском языке // Соотношение синхронии и диахронии в языковой эволюции/ Тез. докл. научн. конф. 23-25 октября 1991.- Москва - Ужгород, 1991.- С.115-116.

2. О соотношении рядов так называемых "онимичных" единиц // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках / Тез. докл. междунар. конф. Ч.2. Гродно, сентябрь 1992, С.82-84 (в соавторстве).

3. Сема "місце" у структурі похідних багатозначних локативів // Проблеми контрастивної лінгвістики / Тези міжвуз. наук. конф. 18-20 травня 1993.- Кіровоград, 1993.- С.201-202.

4. Сема "особа" у структурі особових імен // Семантика мови і тексту/ Ч.3.- Мат-ли міжнарод. наук. конф. 13-15 жовтня 1993.- Івано-Франківськ, 1993.- С.39-40 (в співавторстві).

5. Про семантичну структуру деяких віддієслівних локативів // Семантика мови і тексту / Ч.3.- Мат-ли міжнарод. наук. конф. 13-15 жовтня 1993.- Івано-Франківськ, 1993.- С.41-42 (в співавторстві).

